

С. М. Кучеренко

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національний університет цивільного захисту України

Н. С. Кучеренко

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри практичної психології
Українська інженерно-педагогічна академія

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

У статті визначається стан проблеми комплексної оцінки психологічної готовності майбутніх офіцерів технічного профілю до організації службово-бойової діяльності в особливих та екстремальних умовах. Пропонуються деякі підходи до її вирішення з урахуванням останніх досягнень в області психології праці, організаційної психології. Визначаються компоненти, котрі відіграють провідну роль у подоланні конкретних труднощів професійної діяльності. Запропоновано підхід до комплексної оцінки психологічної готовності випускника до професійної діяльності, який має містити оцінку таких етапів: формування професійних намірів, професійного навчання та професійної адаптації. Кожен із цих етапів має свої особливості із застосуванням певних підходів до їхнього визначення.

Ключові слова: психологічна готовність, службово-бойова діяльність, особливі умови діяльності, професійні наміри, професійне навчання, професійна адаптація.

Постановка проблеми. На сьогодні існують різні підходи до проблеми визначення готовності випускників вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) до професійної діяльності. Проте не існує підходу, який отримав би повне визнання.

Визначити готовність особистості до професійної діяльності - значить мати уявлення про рівень розвитку її основних підструктур: за професійним спрямуванням, професійною компетентністю, яка містить знання, вміння й навички з обраної спеціальності, психічних процесів (волі, почуттів, сприйняття, пам'яті, мислення), біопсихічних властивостей (темпераменту, статевих і вікових властивостей).

Особливо пильну увагу потрібно приділяти психологічній готовності до професійної діяльності керівників як цивільних організацій, так й, особливо, військових підрозділів, майбутніх офіцерів, котрі безпосередньо здійснюють службово-бойову діяльність в особливих та екстремальних умовах. Тобто їхньому психічному стану, що сприяє подоланню конкретних труднощів професійної діяльності, у якому провідну роль відіграють такі компоненти:

- мотиваційний, що поєднує різні мотиваційні тенденції, що виконують спонукальну, утворювальну та регулятивну функції;
- емоційно-вольовий, що виконує контроль-но-оцінювальну функцію;
- пізнавальний, що забезпечує функцію створення, структурування орієнтовної основи про-

фесійної дії, поточного аналізу та прогнозування динаміки професійних ситуацій;

- операційний, що передбачає володіння способами та прийомами, необхідними навичками й уміннями з використання спеціальної техніки та обладнання, високу фізичну підготовленість;

- комунікативний, що характеризує соціально-психологічний аспект діяльності майбутнього офіцера технічного профілю, стан його готовності до взаємодії з особовим складом, товаришами по службі.

Усе це є дуже важливим під час формування психологічної готовності майбутнього офіцера до організації діяльності в особливих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Готовність до діяльності – це складний цілеспрямований прояв особистості, вивченням котрого займалися багато дослідників і які по-різному її трактують. Н.Д. Левітін визначає психологічну готовність як тимчасову готовність і працездатність, Є.П. Ільїн – як оптимальний робочий стан, В.Н. Пушкін – як готовність до екстремальної діяльності, пильності, А.Ц. Пуні – як стан психологічної готовності до змагання тощо. Різне визначення психологічної готовності багато в чому обумовлене особливостями структури діяльності людини й різними теоретичними підходами дослідників. Проведені численні дослідження показали, що психологічна готовність має певну динамічну структуру взаємопов'язаних елементів.

М.І. Дьяченко та Л.А. Кандибович у своїх дослідженнях визначили її особливу динамічну структуру. У свою чергу, у дослідженнях В.А. Моляко виділені складові, які входять до структури загальної та психологічної готовності до праці. Так, до них належать психофізіологічні якості особистості, фізіологічні складові, динамічні стереотипи, діяльність функціональної системи, прояв домінанти, утворення та функціонування установки та ін. Основними психологічними компонентами готовності як стійкої характеристики особистості є знання, уміння, навички, мотиви діяльності.

Є.А. Клімов розглядає працю як системне психічне утворення, що характеризується чотирма ознаками, які потім отримують диференційовану оцінку. Для оцінювання рівня сформованості цих ознак уведена їхня градація за п'ятибальною шкалою, яка дозволяє оперативно оцінити індивідуальні ситуації в практичній роботі. У роботах Т.В. Кудрявцева розглядається психологічна готовність випускників професійних навчальних закладів до діяльності як складне багаторівневе утворення, що містить як операціональні, так і особистісні компоненти, а саме: установку на працю, професійно значущі якості, знання, уміння, навички за спеціальною діяльністю, особливості емоційних і вольових функцій людини, особливості мотивів й інтересів до праці.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи організаційну діяльність майбутніх офіцерів технічного профілю її можна визначити як інтегративну інженерно-технічну, технологічну, психолого-педагогічну, що містить профорієнтацію й профадаптацію особового складу, діагностику професійної підготовленості, їхньої вихованості й психічного розвитку, керівництво технічною творчістю, проектування процесу професійної діяльності, його техніко-технологічне оснащення, здійснення виховного та навчального процесів, формування команди, упровадження інновацій, самоосвіта та підвищення кваліфікації.

Спираючись на це, можна говорити про те, що підхід до комплексної оцінки готовності випускника до професійної діяльності повинен містити оцінку сформованості професійних намірів, професійного навчання й професійної адаптації. Кожен із цих етапів має свої особливості, і на кожному застосовуються певні підходи до його визначення.

На першому етапі – формування професійних намірів – критерієм є соціально та психологічно обґрунтований вибір професії. Вивчаються ті чинники, які безпосередньо впливають на вибір професії, а саме: зміст освіти й досвід курсантів, передбачувані життєві перспективи, усвідомлення об'єктивних потреб в різних видах праці, значимість і престижність професії та ін. До факторів, що впливають на професійні наміри можна зарахувати такі:

- а) вимоги батьків, родичів, адміністрації;
- б) соціальний престиж професії батьків, їхнє ставлення до своєї роботи;
- в) навчально-виробнича діяльність;
- г) інтерес до навчальних предметів і деякі інші.

На другому етапі – професійного навчання, коли здійснюється процес цілеспрямованої підготовки до майбутньої діяльності – критерієм є професійне самовизначення, яке безпосередньо пов'язане зі зміною мотиваційної сфери курсанта.

До цього критерію належать такі групи:

1) Інженерно-технічні вміння, які містять загально-інженерні, конструктивно-технічні, організаційно-технологічні, уміння з галузевої спеціалізації, а також виробничо-операційні вміння.

Через те, що технічні поняття відрізняються від природничо-наукових такими особливостями:

а) об'єктивно є продуктом конкретизації й практичного застосування декількох, природно отриманих понять (поняття про деталі ввібрало в себе відомості з геометрії, хімії і т.д.);

б) є менш узагальненими й абстрактними ніж природно-наукові, характеризуються значним ступенем конкретності та образності.

Тому під час визначення готовності фахівця до діяльності в екстремальних умовах виділяють два типи критеріїв оцінки технічних знань.

До першого типу належать такі, що використовуються за умов прямого відтворення знань і розділені на дві групи:

1-а кількісні – повнота обсягу відтворюваних знань, тобто ступінь подання до них усіх понять, уявлень і фактів, що належать до певної теми, міцність знань, тобто тривалість їхнього збереження в пам'яті з моменту засвоєння.

До 2-ої групи якісних критеріїв належать усвідомленість знань, які характеризуються розумінням істотних зв'язків між досліджуваними предметами і явищами, швидкість актуалізації знань під час опитування, тобто швидкість, із якою відповідає, відшукує в пам'яті необхідну інформацію й дає точну відповідь відповідно до поставленого питання.

До другого типу критеріїв належать ті, які характеризують знання з боку застосовності до вирішення певних практичних завдань, тобто з точки зору їхнього функціонування в структурі відповідних умінь (упізнання технічного об'єкта, розроблення або конструювання вузла виробу з використанням раніше досліджуваних правил, понять, визначень і т.д.). Це такі критерії:

- повнота й точність актуалізації знань, необхідних для вирішення цього завдання, яка здійснюється відповіддю на питання, поставленого собі курсантом. Для цього йому необхідно мати повне уявлення про критерії, за якими оцінюються всі рівні засвоєння матеріалу, і досить високий рівень розвитку аналітичного мислення,

який дає можливість із декількох способів вирішення технічної задачі вибрати найбільш оптимальний;

- продуктивність знань, яка відображає творчий потенціал курсанта, здатність формувати у себе нові поняття під час вирішення проблемних завдань, переробляючи самостійно наявні знання.

2) Організаційні вміння - оцінюються вміння планування службово-бойової діяльності та навчально-виховного процесу, діагностики рівня готовності курсантів, особового складу виконувати професійні функції в реальній обстановці, безпосередньо в особливих та екстремальних умовах, формування колективу, розвитку професійно важливих якостей особового складу, встановлення дисципліни, вибору оптимальних засобів впливу й взаємодії, організації самовиховання й самоврядування, формування професійної спрямованості курсантів. Оцінюються такі інтегральні професійні вміння з реалізації службово-бойової діяльності: формування професійної мотивації, організації професійної діяльності, встановлення професійно виправданих взаємовідносин, формування колективної діяльності тощо.

3) Дидактичні вміння – оцінюються вміння з визначення конкретних цілей навчання, вибору адекватних форм, методів і засобів навчання, конструювання службово-бойових ситуацій, пояснення навчально-виробничого матеріалу, демонстрації технічних об'єктів і прийомів робіт.

4) Комунікативні вміння – оцінюються інтегральні вміння, які містять перцептивні, експресивні, сугестивні, ораторські вміння.

5) Прогностичні вміння – оцінюються інтегральні вміння з прогнозування успішності службово-бойової діяльності, до яких належать діагностика особистості й колективу, аналіз виробничих і службових ситуацій, побудова альтернативних моделей виробничої та службово-бойової діяльності, проектування розвитку особистості й колективу, контроль за процесом і результатом навчання, виховання й розвиток особового складу.

6) Гностичні вміння - оцінюються пізнавальні вміння в області придбання професійних знань, що передбачають отримання нової інформації, виділення в ній головного, узагальнення й систематизація передового виробничого та службово-бойового досвіду, діяльності новаторів і раціоналізаторів.

В основному контроль й оцінка формування психологічної готовності майбутніх офіцерів технічного профілю проводиться із застосуванням методів, котрі базуються на статистичній нормі, хоча тепер усе більшого поширення зазнає критеріально-орієнтований підхід, тобто тести такого змісту (корти), у яких реалізується модель розумової діяльності, курсанта, що виконує навчальне завдання, яке має ключове

значення в засвоєнні певного навчального розділу. Предметом аналізу в кортах є розумовий зміст, тобто той, хто навчається, знає й уміє робити, вивчивши матеріал відповідного розділу навчальної програми. Викладач, використовуючи такі тести, отримує необхідну інформацію щодо досягнення поставлених цілей про ті частини навчальної програми, які курсант не засвоїв. Такий підхід ефективний у забезпеченні зворотного зв'язку. Корти, які поширені в США й інших країнах, орієнтовані на такі критерії, як рівень виконання й рівень майстерності й не аналізують психологічні умови, що забезпечують виконання критеріального завдання. Тому на сьогодні багатьма дослідниками здійснюється розробка кортів, критеріями яких виступають психологічні умови виконання навчальної діяльності. Корти з психологічним змістом визначають рівень сформованості у того, хто навчається, необхідних розумових дій, його логіко-психологічну підготовленість до виконання навчальних завдань, що відіграє важливу роль у визначенні його готовності виконувати надалі професійні функції під час службово-бойової діяльності. Застосування викладачем кортів із психологічним змістом може допомогти йому виявити тих курсантів, чий розумовий розвиток не відповідає вимогам нормативів, визначити індивідуальний характер труднощів і знайти шляхи корекції.

На третій стадії реалізується процес входження в професію (професійної адаптації), критеріями якого є такі: рівень розвитку професійно значущих якостей особистості, психологічний комфорт.

Висновки. Усі вищезрозглянуті підходи до оцінки психологічної готовності майбутніх офіцерів технічного профілю базувалися на інформації, одержуваної з кваліфікаційної характеристики, у якій мають відобразитися основні вимоги до підготовки фахівця, сформульовані як професійно значущі характеристики (вміння і якості) фахівця, необхідні йому для виконання професійних завдань, проте кваліфікаційна характеристика охоплює властивості фахівця як суб'єкта діяльності не повністю.

Ці неохоплені властивості є предметом досліджень у професіографії під час розробки професіограми як документа, що відображає умови й змістовну узагальнену характеристику професійної діяльності, а також її вимоги до особистості майбутніх офіцерів технічного профілю.

Спираючись на це, можна зробити висновок, що для повноцінної комплексної оцінки психологічної готовності майбутніх офіцерів технічного профілю необхідний аналіз професійної діяльності, її структури й функцій в співвіднесенні з потребами мотиваційної сфери особистості. Що і є предметом нашого подальшого дослідження.

Література:

1. Говоруха В.В., Іллюк О.О. Морально-психологічне забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України: навч. посіб. Харків: Військ. інститут ВВ МВС України, 2002. 280 с.
2. Боснюк В.Ф., Топчій В.О. Проблема прийняття рішень в ризиконебезпечних умовах діяльності. Проблеми екстремальної та кризової психології: збірник наукових праць. Вип.17. Харків, НУЦЗУ, 2015 С. 67-74.
3. Кучеренко С.М. Деякі сучасні підходи до психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників ДСНС України. Проблеми екстремальної та кризової психології: збірник наукових праць. Вип.16. Харків, НУЦЗУ, 2014 С. 125-132.
4. Кучеренко С. М., Кучеренко Н. С. Розробка комплексної програми психологічного забезпечення підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю. Проблеми екстремальної та кризової психології: збірник наукових праць. Вип. 22. Харків, НУЦЗУ, 2017. С. 185–193.
5. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ: «Золоті Ворота», 2012. 463 с.
6. Основи підготовки підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ: навч. посіб. / за заг. ред. С.Т. Полторака. Х.: Акад. ВВ МВС України, 2012. 448 с.
7. Приходько І.І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: монографія. Харків: Акад. ВВ МВС України, 2013. 745 с.

Кучеренко С. М., Кучеренко Н. С. Психологическая готовность будущих офицеров технического профиля к организации служебно-боевой деятельности в особых условиях

В статье определяется состояние проблемы комплексной оценки психологической готовности будущих офицеров технического профиля к организации служебно-боевой деятельности в особых и экстремальных условиях. Рассматриваются некоторые подходы к ее решению с учетом последних достижений в области психологии труда, организационной психологии. Определяются компоненты, которые играют ведущую роль в преодолении конкретных трудностей профессиональной деятельности. Предложен подход к комплексной оценке психологической готовности выпускника к профессиональной деятельности, который должен включать оценку следующих этапов – формирование профессиональных намерений, профессионального обучения и профессиональной адаптации. Каждый из этих этапов имеет свои особенности с применением подходов к их определению.

Ключевые слова: психологическая готовность, служебно-боевая деятельность, особые условия деятельности, профессиональные намерения, профессиональное обучение, профессиональная адаптация.

Kucherenko S. M., Kucherenko N. S. Psychological readiness of the future officers of a technical profile to organize service and combat activities in special conditions

The article defines the state of the problem of a comprehensive assessment of the psychological readiness of future officers of a technical profile to organize service and combat activities under special and extreme conditions. Some approaches to its solution are considered taking into account the latest achievements in the field of labor psychology, organizational psychology. The components that play the leading role in overcoming specific difficulties of professional activity are identified. The approach to a comprehensive assessment of the graduate's psychological readiness for professional activity is proposed, which should include an assessment of the following stages – the formation of professional intentions, vocational training and professional adaptation. Each of these stages has its own characteristics, with the application of approaches to their definition.

Key words: psychological readiness, service-combat activity, special conditions of activity, professional intentions, professional education, professional adaptation.